

جایگاه خانواده در تقویت باورهای دینی

نقیسه قنبری*

اشاره

تقویت باورهای دینی از نیازهایی است که الگوی رفتاری خاصی را برای پیمودن مسیر زندگی به انسان می‌دهد و موجب معنابخشی زندگی می‌شود. ارائه جهان‌بینی صحیح، می‌تواند انسان را در غلبه بر نومیدی و خروج از سرگشتگی یاری کند؛ از این رو تقویت باورهای دینی نقش مهمی در مصونیت انسان در مقابل هجمه‌ها و تأمین یک زندگی سالم دارند. خانواده در جایگاه اساسی‌ترین رکن جامعه، نقش مؤثری در ایجاد سعادت یا شقاوت نسل آینده دارد؛ بر این اساس توجه به نقش پدر و مادر در جایگاه ارکان شکل‌دهنده شخصیت فرزندان، در تربیت صحیح و تعمیق باورهای دینی حائز اهمیت است. در این صورت آینده همراه با سعادت جامعه و به تبع آن، سعادت جهان حاصل خواهد شد. خداوند زن و مرد را از یک سرشت آفرید و با قانون زوجیت، در کنار یکدیگر قرار داد تا با حصول آرامش به رشد و کمال دست یابند. در راستای این سعادت‌مندی، آگاهی و بینش هر یک از زن و مرد از جایگاه و وظایف خود، به عنوان همسر و سپس پدر و مادر امری ضروری است. این امر از چنان اهمیتی برخوردار است که منجر به سلامت و تعالی جامعه خواهد شد. پژوهش حاضر به روش توصیفی - تبیینی به پاسخ این پرسش می‌پردازد: خانواده چه جایگاهی در تقویت باورهای دینی دارد؟

۱. کلمه طیب بودن خانواده

خداوند متعال برای هر کدام از زن و مرد، راه رسیدن به حیات طیبه را ایمان و عمل صالح معرفی

* دانش آموخته سطح ۳ جامعه الزهر رحمته.

می‌کند و سپس می‌فرماید نه تنها حیات طیبه را به آنها خواهیم داد، بلکه نائل شدن به نتیجه کامل‌ترین اعمال را به همه اعمالشان سرایت می‌دهیم. این امر زمانی محقق خواهد شد که انسان در مسیر دین‌داری پایداری پیشه کند و از مسیر منحرف نشود.^۱

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ؛^۲

هر کس کار شایسته‌ای انجام دهد، خواه مرد باشد یا زن، در حالی که مؤمن است، او را به حیاتی پاک زنده می‌داریم و پاداش آنها را به بهترین اعمالی که انجام می‌دادند، خواهیم داد.

این آیه، راه زندگی همراه با سعادت را به هر کدام از زن و مرد نشان می‌دهد و بیان‌کننده آن است که هر کدام از زن و مرد که عمل صالح انجام دهد و مؤمن باشد، از حیات طیبه بهره‌مند می‌شود و از وسوسه‌ها و ناپاکی‌ها (عدم خلوص‌ها) نجات می‌یابد و خداوند متعال نتیجه کارش را با بهترین عملی که انجام داده است، به او می‌دهد.^۳

در خطاب خداوند متعال، حیات طیبه در گرو انجام عمل صالح دانسته شده است؛ از آنجاکه تشکیل خانواده و تربیت فرزندان صالح می‌تواند یکی از مصادیق عالی این عمل صالح باشد، زن و مرد برای دستیابی به چنین حیاتی باید مهیا شوند تا بتوانند با تربیت فرزندان صالح، خانواده و جامعه‌ای سالم را ایجاد کنند. وقتی زن و مرد چنین نگاهی داشته باشند، زندگی بستر نزول رحمت الهی خواهد شد؛ چنان‌که پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمودند:

إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا نَظَرَ إِلَىٰ امْرَأَتِهِ وَنَظَرَتْ إِلَيْهِ نَظَرَ اللَّهُ تَعَالَىٰ إِلَيْهِمَا نَظَرَ الرَّحْمَةِ؛^۴

همانا هنگامی که مرد به زن خود، و زن به همسرش [از روی مهر] بنگرد، خداوند با نظر رحمت بر آنها می‌نگرد.

بنابراین حیات طیبه ناظر به تعالی روح انسان است که در نتیجه ارتباط با خداوند و ایمان حقیقی و دوری از پلیدی‌های ظاهری و باطنی در انسان حاصل می‌شود و انسان متصف به طهارت و

۱. اصغر طاهرزاده، زن آن‌گونه که باید باشد (زن - خانواده - بحران)، ص ۱۳۴.

۲. نحل: ۹۷.

۳. اصغر طاهرزاده، زن آن‌گونه که باید باشد (زن - خانواده - بحران)، ص ۱۳۱.

۴. ترجمه ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحة، ص ۲۷۸.

پاکی می‌گردد.

۲. آغاز شکل‌گیری باورهای دینی در زندگی مشترک

۲-۱. انتخاب همسر

آغاز تقویت باورهای دینی در زندگی مشترک، در دوران پیش از ازدواج و زمان انتخاب همسر است. در آموزه‌های دینی نیز بر این امر تأکید شده است که برای داشتن نسلی سالم، باید هنگام انتخاب همسر دقت و توجه کرد. امام صادق علیه السلام فرمودند: «تَزَوَّجُوا فِي الْحَبْرِ الصَّالِحِ فَإِنَّ الْعِرْقَ دَسَّاسٌ؛^۱ با خانواده خوب ازدواج کنید؛ زیرا عرق [ژن] اثر دارد». انتخاب همسر شایسته بر اساس آیه قرآن موجب فراهم شدن سکون و آرامش در زندگی می‌شود؛^۲ وقتی زوجین تحت ولایت الهی و آرامش حاصل از ایمان در کنار یکدیگر قرار بگیرند، بهتر می‌توانند در جهت آرامش بخشی به یکدیگر و فرزندان گام بردارند و زندگی زیبایی بسازند. امام خمینی علیه السلام بیان می‌کند: «قلبی که در آن نور توحید و معرفت کمال مطلق تابیده باشد، دارای طمأنینه، ثبات، ثانی و قرار است که مجاری امور را به قدرت خداوند می‌داند و زمام امر موجودات را به دست خود آنها نمی‌داند. چنین قلبی اضطراب و شتاب‌زدگی و بی‌قراری ندارد».^۳ آرامشی که اساس ازدواج و تشکیل خانواده است، سرمایه‌ای برای رسیدن به رشد و تکامل اعضای خانواده و به تبع آن جامعه است که فلسفه آفرینش ماست؛ خداوند متعال نیز در آیه «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ...»^۴ آرامش را موجب افزایش ایمان دانسته است.

۲-۲. دوران بارداری

دوران بارداری به دلیل رابطه مادر و کودک و تأثیر مادر بر جنین، از دو جنبه مورد توجه قرآن است؛ هم از جهت سختی و مشقتی که برای مادر دارد^۵ و هم به لحاظ مراحل رشد جنین و

۱. فضل بن حسن طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۱۹۷.

۲. روم: ۲۱.

۳. سیدروح‌الله موسوی خمینی، شرح حدیث جنود عقل و جهل، ص ۳۶۲ - ۳۶۳.

۴. فتح: ۴.

۵. احقاف: ۱۵.

تکامل آن.^۱ حالت‌های معنوی و جسمانی پیرامون مادر در دوران بارداری، بر خُلقیات و علائق، باورها و اعتقادات دینی جنین تأثیر می‌گذارد. پدر نیز در دوران بارداری غیرمستقیم و با ایجاد محیط روانی و جسمی ایمن برای مادر، در آرامش و تربیت ایمانی و الهی فرزند خویش ایفای نقش می‌کند. خانواده در جایگاه کانون تربیتی است که صلاح و فساد آن موجب نیک‌بختی و سعادت یا انحراف و تباهی جامعه انسانی خواهد بود؛ به همین دلیل ارزش و اهمیت تشکیل خانواده، تأمین سلامت روانی، آرامش و سکون، عشق و محبت، انس و الفت میان زوجین و نیز والدین و فرزندان است. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید:

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا؛^۲

و کسانی که می‌گویند پروردگارا، از همسران و فرزندانمان مایه روشنی چشم ما قرار ده و ما را برای پرهیزکاران پیشوا گردان.

خداوند در این آیه، بر نقش و اهمیت خانواده در تشکیل جامعه نمونه انسانی اشاره می‌کند و پیوندهای سالم خانوادگی را دعای انسان‌های متقی و پرهیزکار معرفی می‌نماید.

۲-۳. نقش تربیتی مادر

خانواده بهترین مأمن و شایسته‌ترین کانون برای تربیت و رشد زوجین و فرزندان است و زن در خانه مسئولیتی به نام بچه‌داری و خانه‌داری دارد که مطابق با ویژگی عاطفی قوی اوست؛ این مسئولیت بر اساس فطرت و آفرینش زن وضع شده و کاملاً با استعداد و توانایی او متناسب است؛ درحالی‌که مردان بر حسب فطرت از عهده انجام این وظایف بر نمی‌آیند. به طور طبیعی سلسله کارهایی که فطرتاً بر عهده زن‌ها گذارده شده است، از عهده مردان خارج است؛ زیرا مرد برای بچه‌داری و خانه‌داری خلق نشده است، بلکه مرد وجودی تعقلی دارد که برای کارهای سنگین اجتماعی مناسب است.^۳ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هنگامی که از مسئولیت سخن می‌گفتند و همه را مسئول خطاب کردند، مسئولیت زن را خانه و فرزندان بیان نمودند: «الْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ

۱. مؤمنون: ۱۲ - ۱۴.

۲. فرقان: ۷۴.

۳. حسین مظاهری، خانواده در اسلام، ص ۲۵.

رَوِّجَهَا وَ عَلَىٰ وُلْدِهِ»^۱. این اولویت در نقش خانه‌داری در سیره اهل بیت علیهم‌السلام به اندازه‌ای جلوه‌گر می‌شود که وقتی پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در تقسیم کارها مسئولیت خانه‌داری را بر عهده حضرت زهرا علیها‌السلام گذاشتند، ایشان نه تنها دون شأن خود ندانستند، بلکه بسیار مسرور شدند.^۲ از طرفی نیز تزریق صفات خوب به فرزندان در صورتی میسر خواهد شد که زن و شوهر با هم مهربان و صمیمی باشند و به یکدیگر محبت و عشق بورزند؛ در این حالت فرزندان صفات خوب را از والدین به ارث می‌برند.

۳. بایسته‌های رفتاری خانواده در تقویت باورهای دینی

۳-۱. محبت

«محبت» خواستن و تمایل به چیزی است که آن را خیر می‌پنداریم.^۳ امام خمینی رحمته‌الله حقیقت محبت را آتشی می‌داند که از قلب عاشق طلوع می‌کند و آثار آن به سرّ، علن، باطن و ظاهرش سرایت می‌کند و همان تجلیات حبّی در سرّ قلب، به صورت عشق‌بازی در ظاهر درمی‌آید.^۴ عشق به آن معنا که تمام ابعاد وجود انسان نظر به محبوب و معشوق باشد، ویژه خداوند متعال است و هیچ عشق و محبتی نباید در عرض محبت الهی قرار گیرد؛ اما در طول محبت به خدا، محبت به همسر و فرزندان جای دارد.^۵ امام حسین علیه‌السلام فرمودند: «به محبت رباب و سکینه، خانه‌ای را که در آن رباب و سکینه زندگی می‌کنند، دوست دارم». رباب نیز بعد از شهادت امام حسین علیه‌السلام نه در زیر سایه‌ای استراحت کرد و نه آب خنکی نوشید؛ زیرا محبوبش با لب تشنه و زیر آفتاب شهید شد.^۶ علامه طباطبایی ذیل آیه ۲۱ سوره روم، کلمه «مودت» را محبتی دانسته‌اند که اثرش در مقام عمل ظاهر باشد.^۷ بر اساس فرمایش امام رضا علیه‌السلام، زنی که به همسرش محبت

۱. حسن بن محمد دیلمی، ارشاد القلوب الی الصواب، ج ۱، ص ۱۸۴.

۲. عبدالله بن جعفر حمیری، قرب الإسناد، ص ۵۲.

۳. حسین بن محمد راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ج ۱، ص ۴۳۹.

۴. سیدروح‌الله موسوی خمینی، سرّ الصلاة، ص ۱۱.

۵. اصغر طاهرزاده، زن آن‌گونه که باید باشد (زن - خانواده - بحران)، ص ۴۲.

۶. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۵، ص ۴۷.

۷. سیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۶، ص ۱۶۶.

می‌کند و عشق می‌ورزد، دستاوردی گرانبها دارد: «وَأَعْلَمُ أَنَّ النِّسَاءَ شَتِي فَمِنْهُنَّ الْغَنِيْمَةُ وَالْغَرَامَةُ وَهِيَ الْمُتَحَبَّبَةُ لِزَوْجِهَا وَالْعَاشِقَةُ لَهُ»^۱. بنابراین محبت از اصول اساسی زندگی زوجین است که زن و مرد برای دست‌یابی به آرامش و خوشبختی به آن نیاز دارند تا فرزندان نیز محبت‌آفرینی را از والدین بیاموزند و در رأس امور خود عشق و محبت به خداوند متعال را فرا گیرند.

جایگاه محبت در تقویت باورهای دینی، به گونه‌ای است که انسان را بنده احسان و نیکی^۲ معرفی کرده‌اند. محبت سبب درون‌سازی رفتار فرد شده و باعث می‌شود او تا سرحد بندگی پیش برود. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظًا لَفَقَضْنَا الْقَلْبَ لَآنْفَضْنَا مِنْ حَوْلِكَ^۳

به واسطه رحمت خداوند، نرم‌خو شدی و اگر تندخو بودی، مردم از پیرامون تو پراکنده می‌شدند.

این آیه بیان‌کننده آن است که محبت دارای جاذبه‌ای است که سبب پذیرش استدلال می‌شود و اساس تعلیم و تربیت، به‌ویژه در باورهای دینی به شمار می‌آید. بنابراین محبت از سوی پدر و مادر، کارآمدترین سلاح تربیتی است که نقش مهمی در شکل‌دهی باورهای دینی فرزندان ایفا می‌کند. بر این اساس زوجین باید برای دوام و ازدیاد محبت بکوشند؛ زیرا آثار و برکات آن در زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی نمایان خواهد شد. آرامش، وفاداری و پایداری خانوادگی و امنیت عاطفی فرزندان از جمله نتایج محبت است که سبب می‌شود جامعه در جایگاه واحدی بزرگ‌تر، از رشد و ارتقای روزافزون بهره‌مند گردد.

۳-۲. اطاعت و تکریم

ازدواج، پیمان مقدسی میان زن و مرد است که حقوق و وظایفی برای زوجین ایجاد می‌کند. در حقوق اسلام، انفاق و تأمین هزینه زندگی خانواده مطابق آیه «الرِّجَالُ قَوَّ مُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ...»^۴ بر عهده مرد است؛^۵ زن نیز در مقابل مکلف شده است تا از

۱. حسین بن محمدتقی نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۴، ص ۱۶۱.

۲. «الْإِنْسَانُ عَبْدٌ لِإِحْسَانٍ» (علی بن محمد لیبی واسطی، عیون الحکم والمواعظ، ص ۶۱).

۳. آل عمران: ۱۵۹.

۴. نساء: ۳۴.

۵. علی بن ابراهیم قمی، تفسیر القمی، ج ۱، ص ۱۳۷.

مرد اطاعت نماید. درحقیقت سرپرستی مرد، حمایت و حفاظت را در بطن معنای خود دارد؛ قیام به نفقه، دفاع و حمایت از زنان، اجرای مصالح خانوادگی با مفهوم سرپرستی مرد در خانواده مطابقت دارد. در روایتی از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آمده است: چند گروه از زنان در روز قیامت با حضرت زهرا عَلَيْهَا السَّلَام محشور می‌شوند و خداوند ثواب هزار شهید به آنها می‌دهد؛ یکی از آن زنان، زنی است که بر بد اخلاقی شوهرش صبر کند: «ثلاث من النساء يرفع الله عنهنَّ عذاب القبر و يكون محشرهن مع فاطمة بنت محمد ص امرأة صبرت على غيرة زوجها و امرأة صبرت على سوء خلق زوجها... يعطي الله تعالى لكل واحدة منهنَّ ثواب ألف شهيد و يكتب لكل واحد منهنَّ عبادة سنة». ^۱ همچنین بر اساس حدیثی از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هر زنی که همسر خود را اذیت و آزار کند، خداوند هیچ‌یک از اعمال خوب او را قبول نمی‌کند. ^۲ اطاعت و تکریم زوجین از یکدیگر و نیز والدین از فرزندان موجب الگوگیری صحیح فرزندان خواهد شد؛ در این حالت فرزندان نیز به شخصیت و ارزش واقعی و والای خویش پی می‌برند و بنا بر فرمایش امام علی عَلَيْهِ السَّلَام چنین فردی خود را با گناه خوار نمی‌کند. ^۳ عزت و اعتماد به نفس، از دیگر آثار احترام و تکریم در خانواده است که مانعی در برابر ناهنجاری‌های روانی و میل به بزه‌کاری در فرزندان خواهد بود. احترام و تکریم فرزند از سوی والدین دارای چنان تأثیری است که در روایتی از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آمده است: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ يُغْفَرْ لَكُمْ»؛ ^۴ فرزندان خود را گرامی بدارید و خوب تربیت کنید که موجب مغفرت شماست».

۳-۳. الگوی عملی بودن

پدر و مادر در جایگاه الگویی عملی، نقش محوری در رفتار و باورهای فرزند دارند و فرزند با الگو برداری از رفتارهای والدین، بسیاری از آداب دینی را از آنان می‌آموزد؛ برای نمونه در سیره امام حسن عَلَيْهِ السَّلَام آمده است ایشان دو مرتبه تمام اموال خویش و سه مرتبه نیمی از اموالش را در راه

۱. حسن بن محمد دیلمی، ارشاد القلوب الی الصواب، ج ۱، ص ۱۷۵.

۲. همان، ص ۴۱۴.

۳. «مَنْ كَرَّمَتْ عَلَيْهِ نَفْسَهُ لَمْ يُهِنَّا بِالْمَعْصِيَةِ» (عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، غررالحکم ودررالکلم، ص ۶۷۷).

۴. فضل بن حسن طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۲۱۸.

خدا انفاق کرد.^۱ ریشه این رفتار را باید به دلیل الگو برداری امام علیه السلام از حضرت علی علیه السلام و حضرت زهرا علیها السلام یافت که سه روز متوالی پس از روزه دار بودن، افطار خویش را به مسکین و یتیم و اسیر انفاق کردند. امام علی علیه السلام درباره تأثیر رفتار عملی در تربیت می فرماید:

انَّ الْوَعظَ الَّذِي لَا يَمْجُجُهُ سَمْعٌ وَلَا يَعْدِلُهُ نَفْعٌ مَا سَكَتَ عَنْهُ لِسَانُ الْقَوْلِ وَنَطَقَ بِهِ لِسَانُ الْعَقْلِ؛^۲

پندی که هیچ گوشی آن را بیرون نیفکنده و هیچ نفعی با آن برابر نبوده، پندی است که زبان گفتار از آن خاموش و زبان عقل بر آن گویاست.

کتابنامه

- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
 نهج البلاغه، ترجمه حسین انصاریان.
 نهج الفصاحه، ترجمه ابوالقاسم پاینده.
 ۱. اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمة فی معرفة الأئمة، چ اول، تبریز: بنی هاشمی، ۱۳۸۱ ش.
 ۲. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، سیدمهدی رجائی، چ دوم، قم: دار الکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ ق.
 ۳. حمیری، عبدالله بن جعفر، قرب الإسناد، چ اول، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۳ ق.
 ۴. دیلمی، حسن بن محمد، ارشاد القلوب الی الصواب، چ اول، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ ق.
 ۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، چ اول، دمشق: دارالعلم الشامیة، ۱۴۱۲ ق.
 ۶. طاهرزاده، اصغر، زن آن گونه که باید باشد (زن - خانواده - بحران)، چ هشتم، اصفهان: لب المیزان، ۱۳۳۹۲ ش.
 ۷. طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۳۹۰ ق.

۱. علی بن عیسی اربلی، کشف الغمة فی معرفة الأئمة، ج ۱، ص ۵۶۷.

۲. علی بن محمد لیثی واسطی، عیون الحکم والمواعظ، ص ۱۴۱.

۸. طبرسی، فضل بن حسن، مکارم الاخلاق، چ چهارم، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ ق.
۹. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، قم: دار الکتب، ۱۳۶۳ ش.
۱۰. لیبی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، تحقیق: حسین حسینی بیرجندی، چ اول، قم: دارالحدیث، ۱۳۷۶ ش.
۱۱. مظاهری، حسین، خانواده در اسلام، چ اول، قم: شفق، ۱۳۹۰ ش.
۱۲. موسوی خمینی، سیدروح‌الله، شرح حدیث جنود عقل و جهل، چ اول، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۳۷۷ ش.
۱۳. _____، سر الصلاة، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۳۷۸ ش.
۱۴. نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، چ اول، قم: مؤسسه آل‌البت علیهم السلام، ۱۴۰۸ ق.